

Ulug'bek RAHMONOV,
Andijon davlat universiteti dotsenti, PhD
E-mail: rahmanobulugbek@gmail.com

ADCHTI professori V.A.Vositov taqrizi asosida

“JONSON LUG'ATI”DA SO'ZNING NOMUNTAZAM GRAMMATIK SHAKLLARI HAMDA SINXRONIK HOSILA SO'ZLAR

Аннотация

Maqolada jahon lug'atshunosligida berilgan bir necha hosila so'zlar tahlilga tortilgan. Unda “Jonson Lug'ati”ga tegishli bo'lgan so'z turkumlari, qo'shimchalar yordamida yasalgan hosila so'zlar tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: Leksikograf, grammatik shakllar, hosila so'zlar, nomuntazam shakllar, sinxronik hosila so'zlar.

НЕПРАВИЛЬНЫЕ ГРАММАТИЧЕСКИЕ ФОРМЫ СЛОВ В “СЛОВАРЕ ДЖОНСОНА” И СИНХРОННЫЕ ПРОИЗВОДНЫЕ

Аннотация

В статье анализируются несколько производных слов, приведенных в мировой лексикографии. Анализируются группы слов, принадлежащие “Словарю Джонсона”, с использованием производных слов, образованных с помощью аффиксов.

Ключевые слова: Лексикограф, грамматические формы, производные слова, неправильные формы, синхронные производные слова.

IRREGULAR GRAMMATICAL FORMS OF THE WORD IN “JOHNSON'S DICTIONARY” AND SYNCHRONIC DERIVATIVE WORDS

Annotation

In this article, several derived words given in world lexicology are analyzed. In it, word groups belonging to "Johnson's Dictionary" are analyzed with the help of derived words made with the help of suffixes.

Key words: Lexicographer, grammatical forms, derived words, irregular forms, synchronic derived words.

Kirish. Ma'lumki, hozirgi zamonaviy leksikografiyada grammatik shakllar hamda hosilalar o'rtasida oraliq joyini egallaydigan bir guruh hosila so'zlarning muammosi bugunning dolzarb masalalaridan biri sanaladi. Ularning farq qiluvchi o'ziga xos xususiyati shundaki, ularni hosil qilishning usuli ham ifoda planida, ham ayniqsa mazmun planida yuqori darajada muntazam xarakterga ega bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. Biz so'zning grammatik shakllari semantik jihatdan aynan bir xilligi, tovush xususida bir xil emasliklari (stol – stolning – stollar), biroq ularning tovush tafovutlari muntazam xarakterga ega sanaladi. Bunday hollarda lug'atning so'zligiga so'zning faqat bitta, asosiy shakli kiritiladi, qolganlari esa kiritilmaydi. Tovush tafovutlari nomuntazam xarakterga ega bo'lgan so'zlarning grammatik shakllari bilan ish butunlay boshqachadir. Grammatik shakllarning sezilarli nomuntazamligi hollarida lug'atning barcha nomuntazam shakllari lug'atning so'zligiga kiritiladi. Ammo faqat bittasi, asosiy shakli izohlanadi, qolganlarining yonida esa asosiy shaklga havola beriladi. Masalan, hozirgi leksikografiyada fe'ning majhul nisbati bilan shunday qilishadi: aniq nisbatning shakli izohlanadi, majhul nisbat esa ta'riflanadi. Fe'ning tur shakllari bilan ham shunday qilishadi, tugallangan tur izohlanadi va tugallanmagan tur yonida tugallangan turga havola beriladi, ba'zan esa aksincha. Xuddi shunday qoida boshqa tur shakllari uchun ham mavjuddir, masalan, bir marta bo'ladigan va ko'p karrali tur shakllari izohlanmaydilar. Ammo so'zlikka havola bilan kiritiladilar. Mana shu sababga ko'ra lug'atga ilova sifatida nomuntazam kelishikli fe'l shakllarining ro'yxati izohsiz, ammo asosiy shaklga havola bilan ro'yxati ajratib ko'rsatilgan.

Garchi so'zning eskirgan orfografik variantlari so'zning grammatik shakllari hisoblanmasalar ham, ammo ular ham so'zning nomuntazam grammatik shakllari sifatida izohlanadi. Hozirgi variant izohlanadi, eski variant esa izohlanmaydi, balki havola bilan beriladi. Abbreviaturalar lug'atning oxirida ro'yxat bilan beriladi, ya'ni ular har holda so'zlikka kiritilganlar.

So'z grammatik shakllarining tovush o'xshashligi nomuntazamligining chegarasi suppletivizm hisoblanadi. Shu

sababli suppletiv variantlar so'zlikka kiritiladilar, ammo izohlanmaydilar, balki asosiy shaklga havola bilan beriladilar. Sifatlarning suppletiv qiyosiy darajalari bilan ham shunday ish tutishadi.

Fe'llarning tur va nisbat korrelyatsiyalari masalasida alohida to'xtalish kerak. Hosila so'zlar-fe'llar haqidagi masala ba'zi bir tushuntirishlarni talab qiladi. Ma'lumki, bu masala yuzasidan ikki xil nuqtai nazar mavjud. Birinchisiga ko'ra, tugallangan, (ba'zan teskarisi: tugallanmagan), ko'p karrali, bir karrali tur va majhul nisbat alohida, hosila so'zlar hisoblanadilar [1. 339]. Boshqa nuqtai nazarga ko'ra, bularning hammasi fe'ning grammatik shakllaridir [3. 310].

Jonson o'zining Lug'atida izchillik bilan tovush no'xshashligining katta nomuntazamligi bilan so'zlarning grammatik shakllar haqidagi prinsipga amal qildi. Masalan, uning Lug'atida havola bilan va izohsiz quyidagi alohida vokabulalar ajratib ko'rsatilgan:

1) O'tgan zamonning va II noto'g'ri fe'llar sifatdoshining shakllari: To swap. v.a. ... See to swop; Rode. prèt, of ride; Shook the preterite, and in poetry participle of Shake.

2) otlarning ko'plik sonining nomuntazam shakllari: Feet. pl. of foot.

Geese. The plural of goose.

Men, the plural of man.

3) Sifatlarning qiyosiy va orttirma darajalarining suppletiv shakllari:

Better, adj. The comparative of good;

Worse. Adj. The comparative of bad: worse, worst;

Best adj. The superlative from good;

4) Eskirgan va ayrim so'zlarning nomuntazam grammatik shakllari:

Fone.n.s. plural of foe. Obsolete.

Treen. Old plur. of tree.

5) Alohida qayd qilish kerakki, Jonson Lug'atga vokabula sifatida havola bilan shuningdek, olmoshlarning nomuntazam (suppletiv) kelishik shakllarini kiritadi va bu bilan nazariy prinsipga rioya qiladi. Masalan:

Me.I. The oblique case of I.
Them, the oblique of they
Our pron.poss. ...I. Pertaining to us, belonging to us.
My pronoun possessive. ...Belonging to me.
Mine pronoun possessive. Belonging to me.

6) Jonson so'zning orfografik va paronimik variantlari bilan ham xuddi shunday yo'l tutadi, masalan:

Hickwall	Gantelope
Hickway,	Gantlet.

Abbreviaturalarga kelsak, u holda Jonson ularni ro'yxat bilan ajratganga qaraganda ancha izchillik bilan [4. 290-298] Lug'atning korpusiga kiritadi.

Hozirgi leksikografiyada, agar so'z grammatik shakllarining tovush noo'xshashligining nomuntazamligi uncha katta bo'lmasa, asosiy shaklga havola bilan bo'lsa ham alohida vokabulani yaratmaslik, balki bu shaklni asosiy maqolada berish qabul qilingan. Sifatlarning qiyosiy va ortirma darajasida tovushlarning o'xshashliklari nomuntazamligi, otning kelishiklarini hosil qilishning nomuntazamligi, fe'llarning shaxs, zamon, sifat-dosh shakllarining nomuntazamligi holda shunday ish tutishadi.

Jonsonning lug'atida bu prinsipni ko'rgazmali tarzda namoyish qiladigan material yo'q, biroq bunda Jonsonning hech qanday xatosi yo'q, chunki ingliz tili shakllarni hosil qilishda yoki muntazam, yoki keskin ifodalangan nomuntazam usullardan foydalanadi, oraliq holatning – nomuntazamlilikning darajasi oz hamda nihoyatda kam.

Na Jonson, na hozirgi me'yoriy-izohli lug'atlar ba'zan so'zning nomuntazam grammatik shakllarini alohida vokabula ko'rinishida (izohsiz va havola bilan), balki so'zning asosiy grammatik shaklida joylashtiradilar. Masalan, Jonson o'tgan zamon sifat-doshini va noto'g'ri fe'llarning sifat-dosh II shaklini faqat alohida vokabula bilan emas, balki asosiy shakli yonida ham beradi. S.I. Ojegovning lug'atida fe'llning tugallanmagan turi alohida vokabula bilan (izohsiz va tugallangan turga havola bilan) va asosiy shaklning yonida beriladi (masalan, вытаскивает-вытащит, окружатся-окружит maqolalarini qarang) [2].

Shunday qilib, Jonsonning lug'atida so'zning nomuntazam grammatik shakllari, odatda, alohida vokabulaga (o'zining alfavitdagi o'rnida) so'zning asosiy grammatik shakliga havola bilan beriladi.

“Ma'nosi ularning hosil qilinishidan tushunarli bo'lgan hosila so'zlarning ba'zi bir kategoriyalari asosning ma'nosi izohlanadigan boshqa so'zlariga havola qilinadigan shartli formula yordamida aniqlanadilar...”

Vokabulalar yonidagi izohlarni havola bilan almashtirishning yagona asosi ularning semantik aynan o'xshashligidir. Ularning tafovutiga kelsak, u holda bu leksik emas, balki grammatik tafovutdir. Shunday ekan, leksikograflar uchun sanab o'tilgan so'zlarning barcha juftliklari haqiqatan bitta so'zning grammatik shakllaridir, deb hisoblashimiz mumkin. Biroq tovush noo'xshashligining sezilarli darajadagi nomuntazamligi sababli ular alohida vokabulalarga ajratilgan, ulardan bittasi izoh o'rniga boshqasiga havolani o'z ichiga oladi. Boshqacha so'zlar bilan aytganda, biz uchun quyidagilarni farqlashga hech qanday asoslar yo'q: 1) ifoda planida bitta so'zning keskin nomuntazam grammatik shakllarini (masalan, sifat-larning suppletiv darajalarini) va 2) boshlang'ich va hosila, semantik jihatdan o'xshash, grammatik jihatdan har xil va tovush jihatidan sezilarli nomuntazamlilik bilan farq qiladigan ko'rsatilgan so'zlarning juftliklarini. Har ikkala holda so'zlar har xil vokabulalarda joylashadilar, ammo ikkilamchi shakllar asosiyga havola qilinadilar. Ayniqsa bu yasama so'zlar faqatgina “osonlik bilan tushunilib” qolmay (ya'ni semantik jihatdan aynan bir xil), balki “osonlik bilan hosil qilinsa” ham (ya'ni tovush noo'xshashligi muntazam xarakterga ega bo'ladi) shubhasizdir. Bu bilan ular semantik jihatdan o'xshash, grammatik jihatdan har xil va o'zlarining tovush noo'xshashligida muntazam bo'lgan so'zlarning grammatik shakllaridan farq qilmaydilar.

Falconry. See falconry;	To
Foreshew. See foreshow;	
Tyre n.s. See. tire;	Ballister.
See balustre.	
Tenant.n.s. See tenet;	
Paronimik variantlarning noo'xshashliklari arziyas bo'lgan hollarda, Jonson asosiyning yonida ikkinchi darajali variantlarni beradi. Masalan:	

Pannicile	Pasqui1
Pannick,	Pasquin
	Pasquinade

Jonsonning bunday yasama so'zlarning xususidagi ko'rsatmasi hozirgi ko'rsatma bilan aynan bir xil. Farq shundaki, hozirgi leksikografiyada lug'at tarifini ikkita bir biriga qarama-qarshi qo'yilgan qismlarga ajratish qabul qilingan (shrift bilan ajratib ko'rsatilganlar) Birinchi qism (harflarning orasi ochib yozilgan), shartli formula, hosila so'zni grammatik jihatdan, ikkinchi qism semantik jihatdan xarakterlaydi. Ikkinchi qism fe'ldan yasalgan otni semantik jihatdan aynan o'xshash fe'lga havola qiladi. Jonsonda biz o'sha manzarani (grammatik va semantik qismni ajratib ko'rsatishni) kuzatamiz, ammo shriftlar bilan ayirib ko'rsatishlarsiz. SHu usul bilan Jonsonning Lug'atida, masalan, sinxronik hosila so'zlarning quyidagi so'zlari izohlanadi:

I. Fe'llardan yasalgan boshqa yoki o'sha so'z turkumining so'zlari:

1) Ish-harakatning bajaruvchisini bildiruvchi, fe'llardan -er, -or suffikslari yordamida hosil qilingan, fe'llardan sub'yektiv grammatik belgisi bilan farq qiluvchi otlar. Masalan:

Hasarder.n.s. he who hazards
Hater.n.s. One that hates.
Ink-maker.n.s. he who makes ink.
Regulator.n.s. ...1. One that regulates.

2) Ish-harakatning jarayonini bildiradigan, fe'llardan -ion, -tion, -ation, -sion, -ssion suffikslari yordamida hosil qilingan otlar. Masalan:

Présentation.n.s. ...I. The act of presentation
Depression.n.s. ...I. The act of depression
Deputations, n.s. I. The act of deputing
Spiritualisations, n.s. ...The act of spiritualizing.

3) Holatni bildiruvchi, sifat-doshlardan -ness suffiksi yordamida hosil qilingan otlar. Masalan:

Forgiveness.n.s.I. The act of forgiving.
Preparedness.n.s. the state or act of being prepared.

Sinxronik so'zlarning bu kategoriyasidan ko'plari lug'atga kiritilmagan [5. 4].

4) Ushbu harakatga duchor bo'lishi mumkinligini bildiruvchi fe'llardan hosil qilingan otlardan -able, -ible suffikslari yordamida yasalgan sifatlar. Masalan:

Dissolvable. adj. Capable of dissolution.
Relievable. adj. ...Capable of relief.
Reducible, adj. ...possible to be reduced

5) Fe'llarning o'zidan un- old qo'shimchasi yordamda yasalgan inkor ma'noli fe'llar. Masalan:

Unknown.adj. I. Not known.
Unintrenched.adj. Not intrenched.
Unconvinced, adj. Not convinced.
Unaccepted, adj. ...Not accepted.

Bu kategoriyadagi so'zlarning ko'plari Lug'atga kiritilmagan [5.5].

6) Fe'llarning o'zidan re- old qo'shimchasi yordamida yasalgan, ish-harakatning takrorlanishini bildiruvchi fe'llar. Masalan:

To reconduct. v.a. ...To conduct again.
To reecho, v.n. ...To echo back
To reclose, v.a. ...to close again
To recarry.v.a. ...to carry back.
To rehear, v.a. ...To hear again.

Bu kategoriyadagi so'zlarning ko'plari Lug'atga kiritilmagan [5. 5].

7) Fe'llarning o'zidan over- prefiksi yordamida yasalgan, ish-harakatning haddan tashqari davomlilikini yoki jadalligini bildiruvchi fe'llar. Masalan:

To overlive.v.n. to live too long
 To overharden.v.a. ...to make too hard.
 To over-drive.v.a. ...to drive too hard, or beyond strength.
 To over-heat.v.a. ...to heat too much.

II. Sifatlardan hosil qilingan sifatlar va so'z turkumining boshqa so'zlari:

1) Sifatlardan -ness suffiksi yordamida yasalgan, fazilat (xususiyat) yoki holatni bildiruvchi otlar. Masalan:

Reducibleness.n.s. ...Quality of being reducible.

Relativeness.n.s. ...The state of having relation

Speediness.n.s. ...The quality of being speedy.

Bu sinxronik hosila otlardan ko'plari Lug'atga kiritilmagan.

2) Sifatlardan -ly suffiksi yordamida yasalgan, ish-harakatning belgisini bildiruvchi ravishlar. Masalan:

Ruggedly. adv. ...in a rugged manner

Ministerially. adv. in a ministerial manner

Slipperily. adv. ... In slippery manner.

Ulardan ko'plari, shaxsan Jonsonning ko'rsatib o'tishicha, yasovchi so'zning semantik o'xshashligi sababli, Lug'atga kiritilmagan [5.5].

3) Sifatlarning o'zidan un- old qo'shimchasi yordamida yasalgan inkor ma'noli sifatlar. Masalan:

Unconvinced. adj. Not convinced

Unconversible. adj. Not suitable to conversation.

Uncapable. adj. Not capable;...

Hosila so'zlarning bu kategoriyasidan ko'plari Lug'atga kiritilmagan.

4) Sifatlardan over- old qo'shimchasi yordamida yasalgan, sifatning haddan tashqari yuqori darajasini bildiruvchi sifatlar. Masalan:

Overzealous, adj... Too zealous.

Over-great. adj. ...Too great

Overlong. adj. ...Too long.

III. Otlardan hosil qilingan boshqa so'z turkumining otlari. Bular asosan, otlardan -less suffiksi yordamida yasalgan, otning o'zagida ifodalangan belgining mavjud emasligini bildiruvchi sifatlardir:

Feetless. adj. ...being without feet

Crimeless. adj. ...without crime.

Bottomless. adj. without a bottom

Barless. adj. ...without any ears

IV. Canoq sonlardan -th suffiksi yordamida yasalgan tartib sonlar. Masalan:

Fourth. adj. ...the ordinal of four

Fifth. adj. ...the ordinal of five

Fifteenth. adj. ...the ordinal of fifteen.

Sinxronik hosilalikka ko'rsatma Jonsonning Lug'atida, Lug'at maqolasining etimologik qismida takrorlanadi. Masalan:

Borrow. n.s. G'from verbG'. The thing borrowed.

Borrower, n.s. G'from borrowG'. I. He that borrows he that takes money upon trust; opposed to lender.

Popularly.adv. G'from popularG'. I. In a popular manner; so as to please the crowd.

Spirituousness. n.s.G'from spirituousG'. The quality of being spirituous, tenuity and activity

Demak, lug'atga kiritiladigan, ammo izohlanmaydigan, balki yasovchi so'zga havola qilinadigan hosila so'zlar masalasida biz Jonsonning qarashlari bilan hozirgi leksikograflarning qarashlari o'rtasidagi to'liq o'xshashlikni ko'ramiz.

Me'yoriy-izohli lug'atlarning tuzuvchilari o'zlarining Lug'at Deklaratsiyasining eng birinchi paragrafida lug'atga me'yoriy leksikani kiritishni zimmasiga oladilar [2. 4; 5.8]. Shunga qaramasdan, me'yoriy leksika so'zlarining katta guruhi, sinxronik hosila so'zlar, yoki me'yoriy-izohli lug'atga kiritilmaydilar, yoki kiritiladilar, ammo izohlanmaydilar. Bir qarashda, unisi ham, boshqasi ham g'alati. Ayniqsa ikkinchisi. So'zlarni nima uchun lug'atga kiritish kerak, agar ular izohlanmasalar? Biroq haqiqatda esa leksikograflarning nuqtai nazarlari chuqur asoslangan bo'lib chiqyapti. Lug'atga "osonlik bilan tushuniladigan" va "osonlik bilan hosil qilinadigan" sinxronik hosila so'zlar kiritilmaydilar, boshqacha qilib aytganda, 1) semantik jihatdan hosil qiluvchi so'zlarga o'xshash so'zlar, 2) tovush jihatdan hosil qiluvchilardan muntazam farqlarga ega bo'lgan so'zlar, 3) hosilalardan noseantik jihatdan (grammatik jihatdan) farq qiluvchi so'zlar kiritilmaydilar. Lug'atga 1) va 3) belgilar bilan sinxronik hosila so'zlar kiritiladilar, ammo izohlanmaydilar, agar hosil qiluvchi so'zlar bilan tovush farqlari nomuntazam xarakterga ega bo'lsa.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, so'zning oddiy grammatik shakllari kabi, agar muntazam bo'lmasalar, lug'atga kiritilmaydilar, ammo izohlanadi. Agar ular muntazam bo'lmasalar, lug'atga kiritiladilar, ammo izohlanmaydilar. Oxirgining (ya'ni muntazam bo'lmaganlarning) oxirgi ko'rinishi so'zning suppletiv grammatik shakllari hisoblanadilar. Jonsonning Lug'atida ishlab chiqilishining o'ziga xos xususiyatlarini ancha diqqat bilan qilingan tahlili shuni ko'rsatadiki, bu hollarning hammasi leksikografiyada lug'aviy ta'rifning havola usuli qo'llaniladi. Agar bu fakt har doim ham yetarli darajadagi aniqlik bilan tushunib olinmasa, u holda bu tovush noo'xshashligining nomuntazamligi, bitta so'zning ikkita (yoki undan ko'proq) shaklining suppletivizmi bilan bog'liq bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Грамматика современного русского литературного языка. Под ред. Шведовой Н.Ю.. Изд-во "Наука", М., 1970, стр.768;
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Изд-во "Мир и Образование". М., 2019, стр.1376.
3. Современный русский язык. Морфология. М., 1952, стр. 310.
4. Ступин Л.П. Аббревиатуры и проблема их включения в толковые словари (на материале Большого толкового словаря Уэбстера). - В сб.: Вопросы теории и истории языка. Изд-во "ЛГУ", 1963, стр.290-298.
5. Johnsson S. Preface to the Dictionary of the English language. Kessinger Publishing. 2010, p.12